

Ampt Epe

Nr 147 – juni 2004

REDACTIE: Wim van 't Einde, Dennenweg 15, 8172 AH Vaassen,
telefoon (0578) 57 65 51, e-mail wim@vanteinde.nl

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING EMST - EPE - OENE - VAASSEN

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst - Epe - Oene - Vaassen

Lidmaatschap € 11,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter:	E. de Jonge Hanendorperweg 74, 8166 JJ Emst Telefoon (0578) 66 22 08 voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaresse:	Th. te Riele-ter Laak Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen Telefoon (0578) 56 06 54 secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester:	M.L. Endendijk Molenpad 1, 8162 ZH Epe Telefoon (0578) 61 30 78 penningmeester@ampt-epe.nl
Leden:	W.J. van 't Einde H. Kloeze-man

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 1383-2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van „Ampt Epe”.

Ampt Epe

juni 2004

Een terug- en vooruitblik

van de voorzitter

De excursie naar de archeologische vondsten in Schaveren was een groot succes. Ongeveer 80 mensen genoten onder leiding van de heer Cor van Baarle van een voettocht door de historie van het buurschap. Persoonlijk vond ik de bezichtiging van een landweer het meest interessant. Het was de aanleiding om met enkele leden af te spreken de wildwal ten noorden van Epe nader te onderzoeken, want misschien is ook daar sprake van een weerbaarheidslinie.

Op de laatste zaterdag van april vond de genealogische dag in de Eper gemeentewoning plaats. Ongeveer 100 leden van Ampt Epe en/of Veluwe Geslachten, maar ook andere nieuwsgierigen, bezochten het evenement. Er werden contacten gelegd, gegevens uitgewisseld en gezocht op de internetsites en de boekenkraampjes. Al met al een geslaagde dag die ons zes nieuwe leden opleverde.

Ik beloofde u dat wij meer activiteiten willen ontplooiën. Daarom verheugd het mij dat ik alvast kan aankondigen dat er druk gewerkt wordt aan een fietstocht (voorjaar 2005), een excursie naar De Dellen en een eventuele werkgroep archeologie. Een handicap blijft het aantal bestuursleden. Uitbreiding is dringend nodig, zeker nu Dorry te Riele heeft aangekondigd aan het eind van het jaar het bestuur te willen verlaten. Is een bestuursfunctie wat voor u? Schroom niet contact met ons op te nemen om in overleg uw kandidatuur te bespreken. Natuurlijk zit er werk aan vast, maar zeker als we de doelstelling halen om het bestuur te laten bestaan uit negen bestuursleden valt dat weer mee.

Evert de Jonge, voorzitter@ampt-epe.nl

Mededelingen

Kopij- en verschijningsdatum volgende nummer

De kopij voor de volgende nummer van Ampt Epe moet uiterlijk 15 september as. binnen zijn.

Het volgende nummer verschijnt eind oktober.

Erfgoedplatform

Medio juni wordt zo goed als zeker het Erfgoedplatform gemeente Epe opgericht. Negen verenigingen, stichtingen en gilden zullen zeker gaan samenwerken via het platform. Vier andere verenigingen overwegen participatie. De doelstelling van het platform wordt: 'Het bevorderen en instandhouden van de belangstelling voor en het behoud van erfgoed in de breedste zin van het woord'. Door ten minste vier keer per jaar te vergaderen wordt de onderlinge samenwerking en planning van cultuur-historische activiteiten bevorderd. Ook willen we de gemeente (on)gevraagd advies geven ten aanzien van haar cultuurhistorisch beleid. Tevens zijn er plannen voor een erfgoedkamer in de toekomstige uitbreiding van museum Hagedoornsplaatse.

Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland (DVN)

Een werkgroep opgericht met het doel een digitaal naslagwerk van biografische informatie over vrouwen in de Nederlandse geschiedenis voor 1850 samen te stellen vraagt medewerking. U kunt voorstellen doen vrouwen op te nemen die een opmerkelijke prestatie hebben geleverd op een of meerdere terreinen van het maatschappelijk leven: politiek, kerkelijk, cultureel, wetenschappelijk of economisch, en vrouwen die naam hebben gemaakt bij hun tijdgenoten of in de latere geschiedenis. Ook worden auteurs gevraagd een lemma over dergelijke vrouwen te schrijven en personen die aanvullend genealogisch onderzoek willen verrichten.

Voor informatie en aanmelding: DVN@let.uu.nl

Gelders Documentatie Centrum omgedoopt

Het GDC (zie nummer 145) heet vanaf januari 2004 de **Gelderland Bibliotheek**. Tevens is er een convenant tot samenwerking met het Gelders Archief getekend, zodat men het publiek nog beter van dienst kan zijn. Beide instellingen zijn overigens te bezoeken via hun respectievelijke websites. Dat kan onnodig zoekwerk besparen en tot verrassende ontdekkingen leiden.

Redactie

In april heeft het bestuur niet stil gezeten. Onder andere vond er overleg plaats met drie dames die bereid zijn de redactie te gaan vormen. Naar verwachting zullen zij na de vakantie aan de slag gaan. In het komende nummer zullen zij zich aan u voorstellen. Door deze taak los te koppelen van de overige activiteiten van Wim van 't Einde, wordt niet alleen hij ontlast maar zal de kwaliteit van ons blad nog verder toe nemen.

Evert de Jonge, voorzitter@ampt-epe.nl

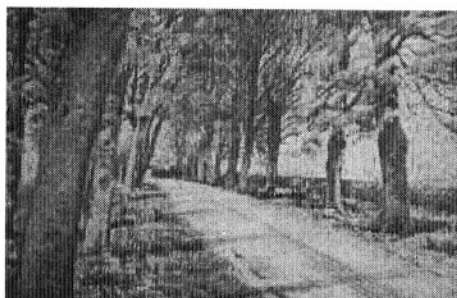

Reactie van onze lezers

Jannes Riphagen

Naar aanleiding van het artikel in Ampt Epe 146 van Lijda van den Bremen over 't Ruwe Veen stuur ik een paar foto's van tekeningen uit Epe. Volgens mij zijn de tekeningen die wij in ons bezit hebben originele exemplaren.

Lijda schrijft in haar artikel over Et weggien van Willem Jan. Het lijkt er op dat ditzelfde laantje op de onderstaande tekening staat.

Een tweede tekening is van het gemeentehuis van Epe. *wandy*

W.A. van Tongeren

Ik heb met belangstelling het artikel van mevrouw van den Bremen in Ampt Epe 146 gelezen en wil daar wat aan toevoegen.

In het daghuurders-huisje van Jan Jacobs van Tongeren woonde in 1846 ook ene Harmen Kamphuis (dagloner) die beloven moest het huisje te verlaten voor de verkoop aan le Chevalier in 1847.

Harmen verliet aldus het huisje op 22 Februari 1847 voordat werd overgegaan tot de verkoop van "algeheel en vrij eigendom" op 29 April 1847 en Registratie op 15 en 22 Oktober dat jaar.

De notaris die het geheel behandelde was G.W. v.d. Feltz, de getuigen waren o.a. ene Willem van Tongeren, landbouwer, en twee broers, Egbert en Harmen Roerman, beiden papiervorm-makers. De totale prijs was f 2200,- inclusief f 800,- voor het huisje, de rest was voor omliggende gronden.

Mijn voorouders woonden ook op Tongeren en ik heb veel te danken aan de hulp van de heer Jan Kreffer - doe hem vooral de groeten -.

Mijn eigen betovergrootmoeder Wilmpje van Tongeren, geboren Wilmpje Jans Bosch (1768) overleed 20-9-1853 ook blijkbaar in een daghuurdershuisje. Volgens de documenten kadaster No. 381, maar ik weet niet of dit nog op Tongeren was of bijvoorbeeld in Wissel. Ik heb dit nooit precies kunnen vinden.

Hannie Tijman

In Ampt Epe 145 staat op bladzijde 6 bovenstaande foto. Het bijschrift op bladzijde 5 luidt als volgt:

"Het pand van juwelier Schans, met links sigarenmagazijn Brouwer. Hierin is nu de CD/DVD-winkel van Kieskamp gevestigd. Het gedeelte van Schans is in 1992 nieuw gebouwd. Daarin is nu Zeeman gevestigd".

Ik wil daar een aantekening bij maken.

Op de foto is niet het gehele pand te zien. Links ervan was vroeger de winkel van Wagenvoort (uit m'n hoofd: wolwinkel?), Hoofdstraat 104. Het middelste pand (Hoofdstraat 102) werd bewoond door de familie Brouwer. In 1962 stopte Wagenvoort met de zaak en was de familie Brouwer in de gelegenheid hun pand te betrekken. De familie Schans maakte van de gelegenheid gebruik hun winkel (Hoofdstraat 100) uit te breiden met het pand 102. Zeeman is dus gehuisvest in Hoofdstraat 100/102 en de CD-shop in Hoofdstraat 104. Het klopt dus wel dat de laatste in het vroegere pand van Brouwer zitten, maar door de foto kan een vertekend beeld ontstaan.

Sigarenmagazijn Brouwer behoorde destijds aan mijn oom en tante. Later heeft mijn nicht de zaken overgenomen. Na haar trouwen werd ook de naam D.A. Logtenberg toegevoegd.

Herinneringen uit het verleden (5)

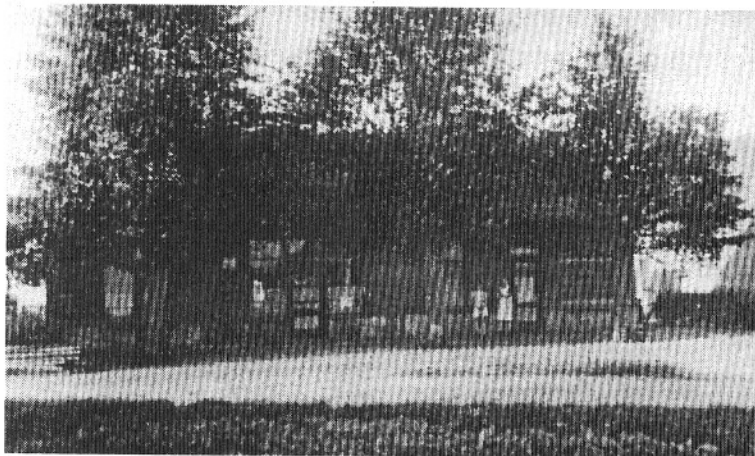
Henk Kloezezan

In 1924 vond op de Horsterbrug bij Epe een ernstig Auto-ongeluk plaats. De auto raakte daarbij de brugleuning en belande in het kanaal. Twee personen verloren hierbij het leven.

Onderstaande foto toont de zwaar beschadigde brug.

De Rietstulp aan de Eperweg in Oene

De jaarlijkse klompenmarkt in Epe

Beekzicht en Kolthoven

Drs. Dianne Andeweg-Hamer

In dit artikel wil ik wat meer vertellen over twee villa's die er allebei nog zijn in Epe, namelijk villa 'Beekzicht' aan de Beekstraat en huize 'Kolthoven' aan de Tongerenseweg. Beide zijn lange tijd voor sociale doeleinden in gebruik geweest.

Villa 'Beekzicht'

Vlakbij villa 'Vijvervreugd' (dat werd besproken in Ampt Epe 145) staat een gelijksoortig monumentaal pand: huize 'Beekzicht'. De architectuur van beide huizen lijkt sterk op elkaar. Ze zijn in dezelfde tijd, rond 1880, gebouwd door twee families die aan elkaar verwant waren: in villa 'Vijvervreugd' woonde burgemeester van der Feltz en zijn gezin, 'Beekzicht' werd bewoond door de familie Eerdmans. Mevrouw Eerdmans was een freule van der Feltz.

Op de plaats waar 'Beekzicht' werd gebouwd, heeft eerder een boerderij gestaan¹).

Ook deze villa is in een classicistische, symmetrische stijl opgetrokken: de strakke, typisch 19^e eeuwse lijstgevel heeft in het midden een voordeur met daarboven een bescheiden balkon. Aan weerszijden daarvan zijn telkens twee ramen met decoratieve kroonlijsten aangebracht.

Deze villa is slechts twee decennia particulier bewoond gebleven, al in 1901 werd ze door ds. Prins gekocht en aan de vrijzinnig christelijke "Vereniging Tot Steun aan Verwaarloosde kinderen" geschonken. Deze vereniging werd altijd kortweg "Tot Steun" genoemd²).

Uit een gemeentegidsje van 1906: " ... 'Beekzicht' een der drie doorgangshuizen der Vereeniging tot Steun van Verwaarloosden neemt jongens beneden dertien en meisjes beneden vijftien jaar op, om ze door degelijke verpleging en opvoeding onder de bekwame leiding van het echtpaar van Slijpe-Kersbergen tot nuttige leden van de maatschappij op te voeden en voor eenig ambt of beroep op te leiden, althans voor te bereiden."

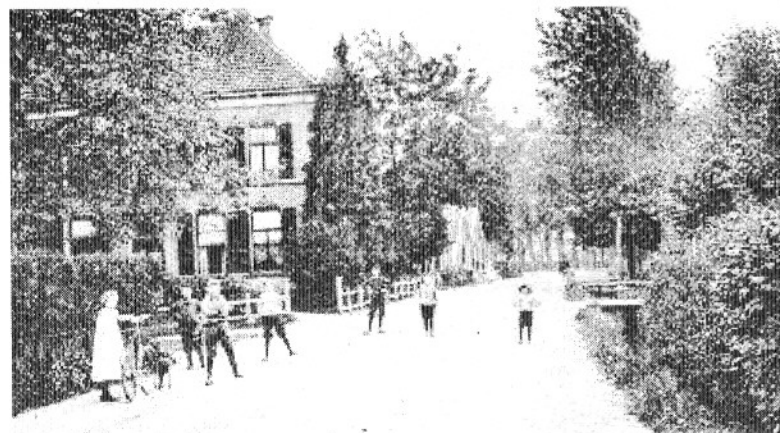
De voorbereiding voor een verblijf in een gezin stond op de voorgrond: het kwam dan ook wel voor dat ze bij families in het dorp ondergebracht werden.

Deze "verwaarloosde" kinderen waren uit allerlei milieus

afkomstig en kregen een "strengere, doch rechtvaardige" opvoeding. De kinderen gingen "in colonne" naar de Wisselse school en konden na schooltijd spelen in de grote tuin bij 'Beekzicht'.

Van 1911 tot 1933 hebben de heer en mevrouw Wiepjes de leiding gehad over dit "kindergesticht". De heer Wiepjes vertelde hierover ooit: "80 procent van de kinderen kwam heel goed terecht. In al die tweeëntwintig jaren kwamen er van reclasseringsinstellingen 2 verzoeken om inlichtingen binnen over kinderen, die het brede pad waren opgegaan. Anderen hebben nu een uitstekende baan. Een van hen heeft een bloeiende zaak in radio-artikelen in een grote stad en een ander – hij kon prachtig declameren – werd onderwijzer".

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er in het huis noodlokalen voor scholieren, omdat in de schoolgebouwen militairen ingekwartierd waren. Ook is het nog een tijdje belastingkantoor geweest.

Tot 1949 bleef 'Beekzicht' het eigendom van "Tot Steun", waarna het huis enkele jaren heeft leeggestaan.

In 1949 werd in Epe de Dr. A. van Voorthuisenstichting opgericht, die zich ten doel stelde om een school voor debiele kinderen te stichten. Er was een onderzoek gehouden, waaruit bleek dat circa 50 kinderen voor plaatsing in aanmerking zouden komen. De school zou dus zeker in een behoefte voorzien en moest ook voor alle gezindten zijn.

Aangezien er zeker de eerste jaren geen sprake kon zijn van een nieuw gebouw, werd villa 'Beekzicht' gekocht en opgeknapt. Er waren 3 leslokalen en een handenarbeid-lokaaltje.

Op 28 april 1953 werd de Prinses Marijkeschool officieel geopend door burgemeester Diepenhorst; hoofd van de school was de heer J. van der Reijden, die vanaf de opening van de school pionier van dit onderwijs is geweest. Hij nam in 1976 afscheid en om de grote waardering voor zijn werk tot uitdrukking te brengen, werd de naam van de school veranderd in 'Van der Reijdenschool'.

In de jaren '90 van de 20^e eeuw is 'Beekzicht' verbouwd en opgesplitst in drie appartementen^{3), 4)}.

Huize 'Kolthoven'

Hoewel het exterieur van dit landhuis anders doet vermoeden, is het 'pas' in 1914 gebouwd. De opdrachtgever was de familie Kolff, die in een plaatsje vlak bij het Duitse Bonn een landhuis had gezien, dat hen bijzonder aansprak. In die rococostijl, die eerder aan de 18^e eeuw doet denken dan aan de 20^e, werd huize 'Kolthoven' nagebouwd. Het ontwerp hiervoor werd gemaakt door architectenbureau Wijn in Apeldoorn.

Het in witgepleisterd zandsteen uitgevoerde huis heeft een symmetrisch front met hoge ramen met een kleine

ruitverdeling. Voor de uitspringende middenpartij is een bordes met een trap aangelegd. Een mooie oprijlaan met beuken leidt naar het hoofdgebouw^{5), 6)}.

Het interieur wordt gekenmerkt door hoge vertrekken met rijk stucwerk op de plafonds en de muren; grote schouwen die in enkele vertrekken van marmer zijn, met snijwerk versierde deuren en een met marmer betegelde vloer in de hal.

Een krantenartikel uit 1964:

"Er is lange tijd iets eigenaardigs geweest in dit huis. In de middelste kamer van de eerste verdieping namelijk kon men woord voor woord horen wat voorbijgangers op de weg met elkaar bespraken. Of de richting van de geluidsgolven momenteel anders is dan vroeger en waarom, is een interessant geval".

Tot de Tweede Wereldoorlog werd het landhuis bewoond door particulieren. Tijdens de oorlog deed het dienst als een noodziekenhuis van het Rode Kruis, dat na de bevrijding werd opgeheven.

Ook is het een tijdlang gebruikt voor de opvang van Hongaarse vluchtelingen en was het een recreatieoord, in het bezit van de Stoomvaart Maatschappij Nederland. Deze gebruikte het huis als vakantieoord voor haar personeel.

In 1966 kocht de stichting "Van Harte" de villa en was deze in gebruik als centrum voor recreatie en opvang van geestelijk gehandicapten.

'Kolthoven' staat nu al enkele jaren leeg ⁷⁾, ⁸⁾, ⁹⁾.

Noten:

- 1) Ampt Epe, nr. 44, p.13, nr. 74, p.8, nr.11, p.14, nr. 44, p.19.
- 2) Krantenartikel (map Ter Braak nr. 7, gemeentearchief Epe).
- 3) 'Honderd jaar Epe', Grepen uit de geschiedenis van de gemeente Epe van 1878 tot 1978, Epe 1978, p. 93.
- 4) J. Gerard, Epe in prenten en verhalen, Epe 2002, p. 82.
- 5) Drs. P. van der Haak, Epe toen en nu, p. 65.
- 6) Ampt Epe, nr. 12, p. 12; nr. 55, p. 21; nr. 68, p.11; nr. 21, p. 18; nr. 44, p. 20; nr. 49, p.28; nr. 107, p. 5.
- 7) Drs. H.R. van Diessen, Buitenplaatsen Oost-Veluwe, 1980, dl. 2, p. 47.
- 8) Veluwe Expres, 12-7-1977; Veluws Nieuws, 26-9-1969.
- 9) Krantenartikel 1964 (map Ter Braak nr. 16, gemeentearchief Epe).

In en om 'Het Ruwe Veen'.

Lijda van den Bremen

1864 – 1904 Het rijske wordt een boom.

Hoe zou ik vandaag de dag kunnen schrijven over de bijna veertig jaren, welke er liggen tussen de geboortedag van de kleine Lijda op Taa.re en de dag dat ze als 'jonge' bruid haar intrede deed op Het Ruwe Veen, wanneer ze niet die immer vertellende vrouw geweest was en ik het kleine meisje dat, achter op haar bed gezeten, ademloos luisterde naar verhalen uit een ver voorbij tijd. Want wat vertelde ze graag over haar ouderhuis op Tongeren. En door haar ogen zag ik de hele wereld, waarin ze groot geworden was. Om het beeld nog verder te verduidelijken, pakte ze dan een oude envelop of krantenomslag en tekende 'hoe of et toen allemoale was'. Op deze manier liepen we samen over de buurtweg naar dat oude boerenerf.

Taa.re omstreeks 1910

Het ouderhuis

Achter langs het huis gaande, was links de hof met 'kruusbessen' en vooraan 'et melkrikke'. 'Deur de göate' kwamen we op de heerd met z'n grote ronde tafel en

stoelen in het midden. Bij het vuur stond de 'rieten zorg' van haar vader, later 'moeders plaatse'. Tegen de binnenmuur was een hoekje afgeschoten waar de grote houtkist stond, de vaste plek van de twee kleintjes. En ik kon haast de warmte voelen, als ze vertelde, dat ze daar met Annes, het twee jaar oudere broertje, soms dan "zo dichte bie et vuur zat, dat wule deur 't gat nōar buten konnen kieken en bie toeren de steerns zagen". Ze tekende de blauwe borden boven de diepe schouw en bij de bedsteedeuren het kastje met boeken, welke als een kostbare schat bewaard werden en waarin haar moeder zo graag in een verloren uurtje zat te lezen. Ze verhaalde over de lange winteravonden en hoe 'mien zuster Eppien' bezig was met een letterdoek, waarop ze een paard borduurde en een koe, "want dāt kon ze toch zo merakel mooi".

Ze nam me mee naar de stille schemering van de oude deel, waar ze als klein meisje veilig weggedoken zat op het deksel van de antiek eiken baktrog "veuran bie de deure noar de göate" en haar immer bedrijvige moeder bezig zag "met kolkende rokkens, samen met mien breur Tiemen, want mien vader was al jonk estörven".

Ja, wat kan het leven hard zijn. Want nog geen vier jaar, nadat het jonge gezin zo hoopvol op Tongeren gekomen was, moest Baas de Zoete op 7 oktober 1866 aan Le Chevalier schrijven:

"Deze is dienende UE te berigten als dat D. Brummel heden morgen om 5 uur overleden is in den ouderdom van 46 jaren. Zijn vrouw die mij verzocht UE dit te berigten, blijft er droevig met haar zes kinderen zitten, die alle te jong zijn om haar verlies te beseffen."

En ook al heeft mijn grootmoeder haar vader dan niet bewust gekend, vanuit haar beschrijving komt deze man naar ons toe als een zachtmoedig, vriendelijk mens. Wat klein van stuk "net as Tiemen en Eppien". Haar moeder daarentegen zette ze neer als een flinke vrouw met een stevige aard. "Mā dāt was ok wel neudig, want ze stond

per slot overal allenig veur".

Deze indruk moet Anna Brummel-van Lohuizen beslist ook op Baas de Zoete gemaakt hebben, gezien zijn schrijven aan Le Chevalier op 13 oktober 1866:

"Donderdag hebben we het stoffelijk overschot van Brummel ten grave gebragt. Het was treurig de droefheid der vrouw te zien. L. Krijgsman en T. Brummel zullen haar zoo ver als dit noodig is tot raadsman zijn. Die bijden zijn uit de familie daar het beste toe berekent. Wat zaaijen mesten en bouwen betreft heeft zij een arbeider die daar zoo goed als een boer voor berekent is zoo dat ik niet veel vrees heb dat de belangen van de plaats er veel door lijden. Mij is in deze dagen wel gebleken dat vrouw Brummel een mensch is met een gezond verstand en oordeel hetwelk haar nu kan te pas komen."

Meester en vrouw Wesseldijk

Meester Wesseldijk

Vrouw Wesseldijk

Dat mijn grootmoeder haar jeugd jaren als zeer gelukkig ervaren heeft, lijdt geen enkele twijfel. Daar hebben zeker Meester en Vrouw Wesseldijk toe bijgedragen. In 1868 vanuit de Achterhoek naar Tongeren gekomen, voelden deze beide mensen zich al gauw vertrouwd met Anna Brummel en haar kinderen. En van meet af aan

'krummelde' de kleine Lijda overdag naar het meestershuis. Ze zou zich er altijd welkom weten.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat er tussen haar en de - op Tongeren geboren - meisjes Wesseldijk een vriendschap voor het leven ontstond. Want zou Dirkje op ruim 80-jarige leeftijd in een brief schrijven: "over de blijde jeugd, waar Leida altijd bij was"----- zo vertelde mijn grootmoeder met een innigheid over de zomeravonden uit haar jeugd.

Maria

Dirkje

Hoe het hele gezin dan, met Jan en vrouw Voorhorst - de toenmalige kamerbewoners op Taa.re - voor het huis zat en de dag "in een golden gloed naar et ende ging. Meestentieds kwam de meester dan ok, samen met vrouw Wesseldiek en Dirkje en Maria. Dan worden d'r verhalen verteld en ok wel vake e'zöngen. Wat kon mien moeder doar van genieten. Effenties leek ze dan zonder zörge te wean. En wule deernties pakken mekare an de hand en dansen in de kroene en ons hütte leek zowat over te lopen van geluk." En haar oude stem zong: "Roza, roza, bloemen op je hoed. Alle mooie meisjes zijn zo zoet. Roza, wil je dansen..., dansen met mij." Na haar schooltijd kwam ze 'gewoon' thuis om mee te helpen op de boerderij en van lieverlee ging ze daarnaast - meestal tijdens de

zomermaanden - tijdens de zomermaanden bij 'de Familie' werken. In de avonduren echter, was ze vaak te vinden in het buurhuis, waar meester Wesseldijk haar maar wat graag 'verder' wilde helpen in haar ontwikkeling.

Tekening naar aquarel van mevr. v.d. Vlugt 1888

De kinderen trouwen

De jaren regen zich aanéén, de draad van vreugde en verdriet evenzo. In 1883 overleed moeder Anna en ik weet niet beter, dan dat haar kinderen in de eerste jaren samen in het ouderlijk huis bleven.

In 1889 was het Egbertje, die als eerste het huis uit ging, door in het huwelijk te treden met Tijmen Brummel. Ze bleef dicht bij huis, want het kersverse echtpaar ging wonen op De Willemsheuve, de boerderij van 'Meneer Charles', waar ze al gauw voor een ieder 'Eppien en Tiemen van de Boerderieje' werden.

In 1894 trouwde de oudste broer Tijmen met Gerritje Pannekoek. Ze zouden gaan wonen op de boerderij, welke - in die tijd - gelegen was aan het einde van de buurt aan de Chevalierlaan. Om de beide Tijmens uit elkaar te houden, werd hij 'Tiemen van 't Ende' genoemd.

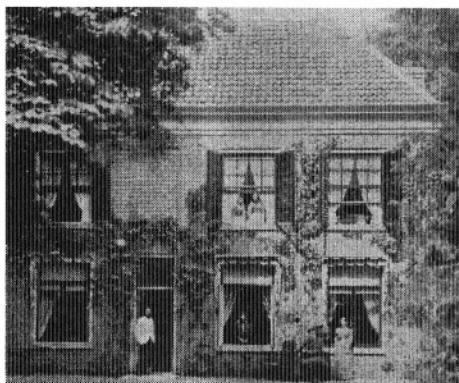
In datzelfde jaar stonden zowel Hendrikus als Hendrik Brummel 'onder de geboden'. Hendrikus, die koetsier was op de Korrenberg, ging na zijn huwelijk met Neeltje Jonker wonen in een huisje aan de Koeweg, terwijl

Hendrik, in dat jaar getrouwd met Janna van Vemde, als boer op Taa.re bleef.

Van de beide jongste 'kinderen' zou Annes zich al snel gaan verhuren als boerenknecht.

En op Sint Petersdag 1895 ging ook Lijda de deur uit om te gaan 'dienen an de diek'. Ze voelde zich ontheemd. Het daarop volgende jaar, zou dit zich echter ten goede keren, want de oudste dochter van Meester Hendriks schreef me eens:

"Leida vertelde wel over haar dienstje in Vorchten en dat ze zo weinig vrij was. Maar was ze eens een Zondag vrij, dan liep ze van Vorchten naar Tongeren, naar haar ouderlijk huis en naar Eppien...en om te zingen in een zangkoor op de school. Later kreeg ze een goede baan, op het Oude Huis, bij de oude Mevrouw Rauwenhoff. Daar had ze het goed. Ik geloof, dat ze met die familie ook mee ging naar Leiden, in de winter."

*Op het Oude Huis omstreeks 1888,
links boven Alijda Brummel.*

Deze 'goede baan' zou ze tot aan haar huwelijk houden. En hoewel ze de stad niet als onplezierig ervaren heeft, het liefst was ze toch maar weer thuis op Tongeren. De telkens weerkerende verhuizingen van en naar Leiden beschreef ze als 'een heel gedoe met al die kisten, koffers en dozen'. Maar wat kon ze daarnaast heerlijk vertellen

over de 'jonge jaren van voor 1890'. Hoe ze zich verheugde, als Dirkje, die in Leiden als kindermisje werkzaam was bij professor en mevrouw Van der Vlucht-Rauwenhoff, mee kwam naar Tongeren. Dan was het even als vanouds en zaten ze samen in de keuken op het Oude Huis. Op een keer waren daar de kleine Margot en Fannie bij, al dan niet met medeweten van hun moeder. De zusjes moesten echter wel even zoet gehouden worden. Een teiltje water bood uitkomst. Met alle gevolgen van dien. Gelukkig was er een schoon schortje voorhanden, zodat ze weer als keurige kindertjes aan Mama gepresenteerd werden.

*Op het Oude Huis omstreeks 1888,
links Alijda Brummel.*

Of het nu in Leiden was of op Tongeren: 'de keuken bij Lijda' was een geliefkoosde plek voor vele jonge Rauwenhoffjes. Veel en veel later vertelde Annetje Prager-Rauwenhoff me, hoe ze zich als klein meisje tijdens een bezoek van Sinterklaas eens onder de wijde schort van mijn grootmoeder verscholen heeft uit angst voor die vreemde man. Misschien is dit dezelfde avond geweest dat de Goedheiligman een pakje voor Lijda bij zich had, waar deze wel eerst even haar hand in moest steken !!!... De surprise viel echter niet in goede aarde. Want "uut griezelligheid heb ik et hele pak deur de keuken e'smeten.

Et odeklonjeflessien, dät d'r in zat, was gelukkig nog heel". Het cadeau in kwestie bleek een omgekeerd konijnenvel te zijn, dat dienen moest als verpakking voor een karafje met de beeltenis van het toenmalige kind-koninginnetje Wilhelmina. Je moet er maar op komen.

Lijda trouwt

Waar en wanneer mijn grootouders elkaar ontmoet hebben ... daarover lopen de meningen uitéén. Was het misschien die keer op "De Zwaluwenburg" bij Oldebroek, waar mijn grootmoeder even zou zijn 'uitgeleend' en haar toekomstige man in dienst was als huisknecht, of kenden ze elkaar al vanuit de oude wereld ... Och, de liefde zal ook toen al wel op vleugelen gegaan zijn, want volgens Dien Hendriks: "heeft Leida haar Willem Jan ontmoet in Leiden en zijn daar de trouwplannen gemaakt. De oude Mevrouw was daar helemaal niet blij mee en wilde het haar eerst wel uit het hoofd praten, maar de jongelui hielden voet bij stuk. Toen ze trouwden, gingen ze wonen op de boerderij dicht bij de "Tongerse baargen".

In de bruidsdagen van 1904

Maar zover was het nog niet. Begin januari 1904 kwam de bruid vroegtijdig naar Tongeren terug om voor haar zieke

broer te zorgen, die stervende was. Een grootscheepse bruiloft zou, mede daardoor, niet gehouden worden. Lieve brieven kwamen er wel. Ze zal zich er aan gewarmd hebben. Mevrouw Rauwenhoff-Hinlopen reageerde op de 'annonce der ondertrouw':

"met dankzegging en hartelijke gelukwensen ----- dat veel voorspoed en weinig zorgen Uw deel zal mogen zijn - ---- gij weet genoeg hoe de hele familie Rauwenhoff U waardeert en van U houdt en dat wij allen wenschen, dat het U op Uw verdere levenspad goed moge gaan. Ik heb aan Johannes Kastele geschreven om de tafel, die wij U geven als aandenken in Uw huis.----- Als ge aan de tafel zit moet dan moet gij er nog maar eens aan denken hoe goed wij het samen konden vinden toen wij samen voor het huishouden op Tongeren zorgden -----"

Ook mevr v.d. Feltz dankte in haar schrijven:

"voor al wat gij voor onze Moeder geweest zijt. De trouwe zorg en toewijding waarmee gij Mevrouw gedient hebt, vergeten wij nooit en zal ook niet licht door een ander zóó gegeven kunnen worden. Mevrouw Joh. heb ik opgedragen om U in uw huishouding een paar stoelen en een petroleumstel te kopen. ----- de jongens zijn zóó gezond. Ze praten altijd over Tongeren, Leila en de sikken van Ebbie! -----"

En vanuit Den Haag kwam de wens:

"----- als ge nu maar eens gezellig met uw Jonker in uw eigen huis zit, zullen er wel gelukkiger dagen voor u aanbreken. Ge verdient wel een gelukkig leven, want wat zouden ze zonder U moeten beginnen -----"

Een heel aardig beeld, geeft m.i. een brief van de haar "zo toegenegen Anna Dekker". Deze spreekt de hoop uit:

"dat gij een gelukkig huwelijksleven tegemoet gaat. ----- Nu, als ge het samen goed meent, twijfel ik daar ik daaraan ook niet, aan geven en toewijding van de vrouw zal het ten minste niet ontbreken, daarvoor ken ik u te goed, en als ook uw man met lust zijn beste krachten aan zijn nieuw werk gaat wijden, dan moet, dunkt mij, uw huis en bedrijf wel bloeien ----- Ik vindt het zulk een aardig

idee, Leida, dat gij nu ook, even als je zuster en broers eene plaats vinde op Tongeren, waaraan ge zo gehecht zijt. Als het Ruwe Veentje netjes is opgeknapt, zal het er met uwe nieuwe spulletjes zeker keurig uitzien. Wel zal het boerenwerk u eerst weer vreemd zijn, maar gij kent het van vroeger door en door nietwaar? En ge waart nooit stilzitten gewoon, dus zal dat u spoedig weer goed van de hand gaan. ----- Ik hoop je nog eens als blozende boerin in je eigen huis te komen bezoeken, hoor! Ik hoorde dat slechte berichten van Hendrikus uw vertrek uit Leiden nog hadden verhaast. Uwe bruidsdagen zullen daardoor ook niet vroolijk zijn. Gij zijt nu zeker bij Ebje, en zult het wel druk hebben, om alles in orde te maken. Nu, lieve Bruid, ga met moed en vrouwen uw nieuwe leven in en wees met uwe Bruidegom gegroet -----"

Met een schrijven van 'de oude Mevrouw' wil ik deze reeks besluiten. Haar brief eindigt met de woorden:

"En nu mijn goede L. het beste u gewenscht van uwe u zoo toeg. Mevr. R. God geeve u in uw huwelijk veel vergoeding voor wat gij nu aan anderen doet.

Op des Heeren. en. Heerinnen. Feestdag. te Epe. 27 Febr. 1904.
 Het huwelijk werd op de Epe gecelebreerd.
 Willem Jan Jonker
 Alijda Brummel

Fragment huwelijksakte

Op zaterdag 27 Februari 1904 werd het huwelijk tussen Alijda Brummel en Willem Jan Jonker voltrokken in het gemeentehuis te Epe. De daarop volgende dag werd deze verbintenis in de mooie oude kerk te Epe ingezegend door Ds. Prins. Een nieuw leven kon beginnen.

Wordt vervolgd.

Nieuwe landbouwmethode en ijzerwinning langs prehistorische wegen.

Onderzoek in een archeologisch reservaat bij Schaveren te Epe.

C.A. van Baarle

Gedurende vele eeuwen was de Veluwe een onafzienbaar gebied met heide en stuifzand. Het landschap werd doorsneden met eindeloze karrensporen. Verlaten akker-systemen en prehistorische grafheuvels vormden de bakens langs de eeuwen oude routes.

Grootschalige heideontginningen tussen 1905 en 1935 deden deze oude sporen op een aantal na voorgoed verdwijnen. Het belang om oudheidkundige relictten te beschermen paste niet binnen het kader van de vooruitgang. Het is dan ook zeer opmerkelijk dat amateurarcheoloog J. Butter uit Deventer in 1928 een stuk hei koopt als aanzet voor een archeologisch reservaat. Hij kocht 4 hectare hei te Schaveren bij Epe.

Het ontwakende cultuurhistorische besef

Het besef rond het culturele erfgoed werd in gang gezet door koningin Wilhelmina. Zij gaf aan de archeoloog J.H. Holwerda opdracht om op haar terrein achter het paleis Het Loo de aanwezige grafheuvels te onderzoeken. Van 1906 tot en met 1910 deed Holwerda oudheidkundig

bodemonderzoek in een groot aantal grafheuvels tussen Epe en Apeldoorn, waaronder enige heuvels te Schaveren. Door zijn vooruitstrevende werkwijze werd niet alleen een impuls gegeven aan de ontwikkeling binnen deze wetenschap maar werd ook aan het brede publiek onder de aandacht gebracht. Een grafheuvel was niet langer meer een bult aarde maar maakte nu deel uit van Nederlands vroegste geschiedenis.

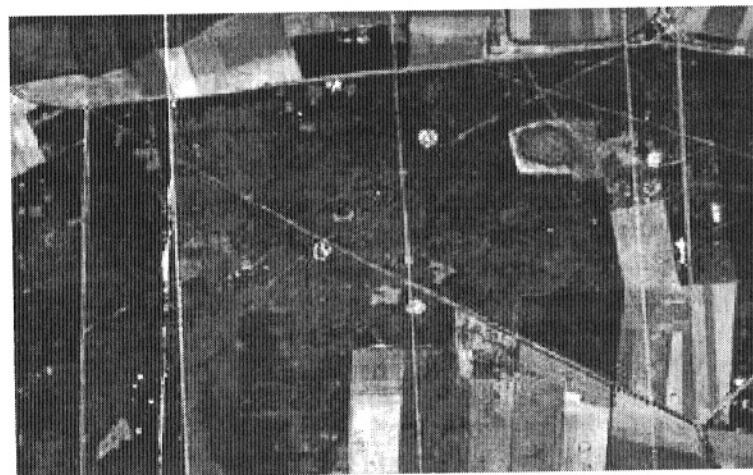
Celtic fields

Naast de onderzochte grafheuvels op het archeologisch reservaat van Butter ligt een prehistorisch akkercomplex ook wel Celtic field genoemd. Dit akkercomplex is tot op heden nooit onderzocht. Door een grootschalige onderzoek van een nabij gelegen prehistorisch akkercomplex te Vaassen in 1967 en 1968 door J.A. Brongers is er meer inzicht gekomen over het ontstaan van de aarden wallen en de landbouwtechnische aspecten. Het Celtic field dateert uit de IJzertijd (800 tot 12 voor Christus). Het gehele complex is ruim 76 hectare groot. Celtic fields hebben overigens niets met keltten te maken. Het akkercomplex te Vaassen is te herkennen aan twee loodrecht op elkaar staande golvende structuren. Een soort van schaakbord dus dat wijst op een Celtic field. De lijnen van dat schaakbord ontstonden door de manier waarop bosgrond werd ontgonnen. Bij de akkers hoorden woon- en begraafplaatsen. Het gehele complex werd begrensd door beekdalen en een prehistorische weg. Het onderzoek van Brongers diende als uitgangspunt voor het onderzoek dat wij tussen 1996 en 2003 verrichtten op het 'archeologische reservaat van Butter' te Schaveren.

Ligging van het archeologische reservaat

Het terrein te Schaveren is een historisch geografisch interessant gebied. Het terrein ligt op een hoge uitloper

van het Veluwemassief aan de rand van het IJsseldal. Het prehistorische akkercomplex is daarbij in het noorden en zuiden ingeklemd door beekdalen. Aan de noordoostzijde bevindt zich een oude doorwaadbare plaats, een voorde. Uit historische kaarten blijkt dat deze doorwaadbare plaats is gelegen op de verkeerverbinding tussen de middeleeuwse nederzettingen op de zoom van het Veluwemassief. In de middeleeuwen lag er voor de voorde een landweer, een barricade over deze weg. Het geografische belang van deze voorde ten aanzien van het verkeer wordt ook in de prehistorie verondersteld. Het prehistorische akkercomplex is namelijk doorsneden door een reeks grafheuvels uit de Late Steentijd en Bronstijd waarlangs een prehistorische route verondersteld wordt. De voorde ligt als een markering binnen de reeks grafheuvels. De structuur van de prehistorische kavels kunnen indirect het bewijs leveren voor het bestaan en verloop van een prehistorische weg.

Luchtfoto van het onderzochte terrein

Het onderzoek

Voor het onderzoek van de prehistorische akkers stelden wij ons de volgende vragen: wat heeft de keuze van het

terrein bepaald en wat heeft de richting van de verkaveling bepaald?

Deze vragen kunnen alleen beantwoord worden door een nauwkeurige opmeting van het complex. Daartoe werden de toppen van de aarden wallen ingemeten met een elektronische theodoliet. De meetgegevens werden in een AutoCAD tekenprogramma uitgewerkt. Daarnaast zijn luchtfoto's uit 1940 en 1963 van de Topografische Dienst te Emmen bestudeerd en gescand en over de plattegronden geprojecteerd waardoor ook ontbrekende gegevens opgespoord en ingetekend konden worden. Het gehele complex van aarden walletjes blijkt ruim 16 hectare groot te zijn. Een oppervlak die groot genoeg is voor een huishouden van zes personen. Op dit akkercomplex kon jaarlijks 25 akkers gebruikt worden. Gezien de grote van dit akkercomplex is het zeer waarschijnlijk dat er 1 prehistorische boerderij heeft gestaan.

Het akkercomplex te Schaveren wordt aan de noordzijde begrensd door de Smallertsebeek en aan de zuidoost zijde door bundels karrensporen. Bij het beekdal is het contrast tussen akkers en wallen goed zichtbaar. Naar de karrensporen toe gerekend is er sprake van een sterk afnemend contrast, dit tengevolge van erosie. De akkers die een afmeting hebben van ca. 35 tot 40 meter in het vierkant liggen evenwijdig aan het beekdal. In het midden van het akkercomplex is een grote rechthoekige ontginningseenheid te onderscheiden. Kenmerken voor deze oude ontginningseenheid zijn de twee afgeronde hoeken, aan de westzijde. Hierop volgde in de tweede fase de invulling met kleinere percelen waarvan de wallen veelal T-kruisingen maken met de primaire wallen. Tussen de twee ontginningsfasen is waarschijnlijk geen groot tijdsverschil geweest. Volgens Brongers zijn de aarden wallen het gevolg van ontginning en afbakening.

Landbouwmethoden

Brongers berekende dat op de wallen veel meer materiaal lag dan van de akkers verwijderd was. Dit is het bewijs voor aanvoer van materiaal van elders, waarschijnlijk zoden. Deze bemesting zorgde voor een betere vochtregulatie. Verder werd de vruchtbaarheid van de bodem in stand gehouden door veldwisseling. De boerderij werd bij nieuwbouw op een uitgeput veldje gebouwd en vervolgens werd het oude erf opnieuw in gebruik genomen voor gewassen. Deze gewassen bestonden uit onder andere graan. Het gaat hier om een primitieve soort tarwe (Emmer tarwe) en naakte en bedekte gerst (meerrijige gerst). K. van Laar, 1926. Het gewas werd beschermd door hekken en later door aarden wallen.

Prehistorische wegen

Naast dat men uit de structuur van de akkerwallen de ontginningsfasen kan afleiden is het ook mogelijk een reconstructie te maken van de prehistorische wegen. Zo wordt het regelmatige patroon van de percelen in het midden van het complex verstoord door een wal die zeer waarschijnlijk een oude weg heeft begrensd.

IJzeroer

In het verlengde van deze wal in het beekdal troffen wij een grote concentratie ijzer aan. Dit onderscheidt zich in de bodem door de vele brokken ijzeroer dat ook wel sederiet wordt genoemd. Sederiet vormt zich in een kwelbeek. De Smallertse beek is zo'n kwelbeek. Het verschijnsel van uit de bodem tredend water heet kwel. Het dal van de Smallertse beek heeft een smalle uitgang bij de voorde en daardoor ook maar een beperkte afvoer van het kwelwater. Daardoor ontstond het zogenaamde Pollense veen. In deze situatie met het ijzerhoudend kwelwater ontwikkelde zich een ijzerverbinding in de

Ampt Epe

juni 2004

Ampt Epe

juni 2004

legenda

1 ●
2 +

Celtic-field
Schaveren
gemeente Epe
getekend: C.A.v.Baarle
datum: 27-05-1998

TEK.NR. 01

0 50 100 M

30

31

bodem. Dit werd ten slotte een dikke steenharde koek. De naam Pollense veen herinnert aan de duidelijke welvingen van het vroegere veen oppervlak en kan toegeschreven worden aan de snelle veengroei in het kwelcentrum door de grote waterrijkdom als gevolg van het uit de zandondergrond omhoogkomende water en aan de ophoping van grote hoeveelheden sederiet in het moerasveen. Dit sederiet werd lokaal het economische middelpunt van twee nederzettingen uit de IJzertijd. Eén nederzetting is vrijwel verdwenen door ontginning, de andere is door Butter beschermd en door ons opgemeten. Verder kunnen wij constateren dat de richting van de prehistorische verkaveling de relatie aangeeft tussen de bewoning en het erts.

Prehistorische weg.

De opmerkelijke grafheuvel reeks dwars door het akkercomplex blijkt nauwelijks invloed gehad te hebben op de vierkante en rechthoekige percelen van de akkers. Gezien de akkerstructuren aan de oostzijde van het complex is het zeer waarschijnlijk dat op ruim honderd meter afstand ten oosten van de reeks grafheuvels een prehistorische weg parallel daaraan heeft gelopen. De vernauwing en tevens de voorde in het beekdal ten oosten van de akkers vormde daarbij een verkeersgeografische rol.

In het algemeen worden Celtic fields vaker aangetroffen in relatie met een vermoedelijke weg. De akkers lopen dan veelal evenwijdig aan de route. De relatie tussen sederiet en akkerstructuren is niet bekend. Wel is op het Drentse plateau de relatie tussen sederiet en bewoning uit de IJzertijd al eerder opgemerkt door W.A. Casparie en A.F. Smith, 1978. Oude veenwegen vormen daar het verbindende element tussen de prehistorische akkers en concentraties sederiet gelegen in het Boertangerveen.

Prehistorische ijzerwinning

Bewijzen van prehistorische ijzerwinning in Nederland zijn er nauwelijks. Een uitgebreid onderzoek in Duitsland bij Hatten in het Streeker Moor gaf duidelijkheid over de werkwijze van deze prehistorische industrie. In de IJzertijd werd het in de natuur voorkomende moeras-ijzererts in de beekdalen geëxploiteerd. Moerasijzererts werd in platen gestoken en verzameld en werd vervolgens in kleine stukken geslagen op de oever van het beekdal. Boven een kuil werd een, van leem opgebouwde, smeltoven gebouwd. Deze werd gevuld met ijzerertsbrokken en houtskool en daarna werd dit aangestoken. Na het smelten van het erts werd de oven afgebroken en het ijzer verzameld en uitgesmeed voor verdere bewerking. Bij Schaveren is echter niets gevonden dat wees op deze ijzerproductie.

Dat er ijzer in deze periode werd gebruikt is echter wel zeker. Enkele ijzerfragmenten werden in een gelegen grafveld uit de IJzertijd bij Vaassen opgegraven door F.C. Bursch, 1941. Naast het feit dat men voor de akkers een hydrologische en verkeersgeografische locatie uitkoos blijkt ook het voorkomen van sederiet een belangrijke plaats in te nemen in de lokatiekeuze van de Celtic fields uit de IJzertijd. Celtic fields zijn nieuwe landindelingen daterend uit het begin van de IJzertijd. Deze akkersystemen werden mogelijk door het gebruik van ijzer. IJzererts was in oost Nederland in ruime mate beschikbaar. Het is zeer waarschijnlijk dat men via de contacten van smeedijzerfabricage bekend werd met nieuwe landbouwmethoden en gewassen. Een proces wat uit noodzaak geboren werd binnen de landbouw wegens de verarming en verstuiwing van de bodem. Een proces langs prehistorische wegen.

Literatuur

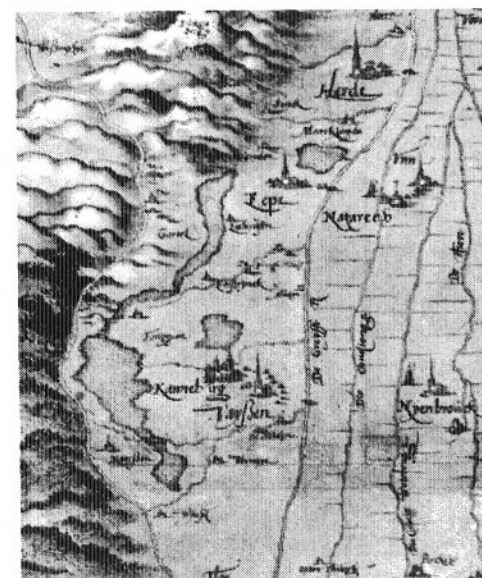
- Baarle C. van, 1989: *Handel en wandel op de Noord Veluwe- tussen prehistorie en historie, van den Berg, Kampen.*
- Bakker J.A., 1976: *On the possibility of reconstructing roads from the T.R.B. period. Berichten van de Rijksdienst van het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jaargang 18.*
- Bloemers J.H.F., Louwe Kooijmans L.P., Sarfatij H., 1981: *Verleden land, Archeologische opgravingen in Nederland, Meulenhoff Informatief, Amsterdam.*
- Brongers J.A., 1972: *Vaassen een akkercomplex uit de IJzertijd. Fibula van Dishoeck, R.O.B. Amersfoort.*
- Brongers J.A., 1966-1967: *Archeologische kroniek van Gelderland, Epe Vaassen, 15.*
- Brongers J.A., 1968: *Archeologische kroniek van Gelderland, Epe Vaassen, 8.*
- Butter J., zonder jaartal: *brief, Epe en Oene. Praehistorische monumenten bij de Woeste Berg.*
- Casparie W.A., Smith A.F. 1978: *Het stuk hout van dominee de Graaf: een oude veenvondst uit het Emmererfscheidenveen, Nieuwe Drentse volksalmanak, jaargang 95.*
- Es W.A. van, Sarfatij H., Woltering P.J., 1988, *Archeologie in Nederland, De rijkdom van het bodemarchief, Meulenhoff Informatief, Amsterdam.*
- K.N.N.V., 1988: *Flora en fauna van Schaveren een doorsnede van een N.O. Veluws landschap, Afdeling Epe-Heerde, november.*
- Holwerda J.H., Evelien M.A., 1911: *Opgravingen bij het Hanendorp Emst, OML nr. 5.*
- Klok, R.H.J., 1982: *Oude graven tussen IJssel en Vallei, Prehistorische grafheuvels uit de steen- en bronstijd op de Veluwe, BDU, Barneveld.*
- Stam T., 1983: *Beheersplan voor archeologische monumenten in de gemeente Epe.*

De Dellen; van viersprong naar tiensprong

Harm Sleurink en Lodewijk Rondeboom

Kaarten van de Veluwe

Voor een inventarisatie van de wegen vóór 1803 ter hoogte van het huidige landgoed De Dellen doen we een greep uit een aantal bekende kaarten van dit deel van de Veluwe. We kunnen teruggaan naar de 16^e eeuw. De koninklijke geograaf Christiaan 's Grooten vervaardigde in 1559 een kaart van de Veluwe. Deze kaart geeft onder meer een prachtig beeld van het reliëf van het Veluwe massief. De Woldberg is fraai in kaart gebracht.

Fragment uit kaart van Christiaan 's Grooten

Een kleine eeuw later verscheen de meer gedetailleerde kaart van Nicolaas Geelkercken in 1653. Geelkercken was landmeter van het vorstendom Gelre en de graafschap Zutphen. In tegenstelling tot de kaart van 's Grooten is op de kaart van Geelkercken het wegennet op de Veluwe vooral goed aan bod gekomen.

De kaart van Johan de Vos uit 1648 brengt alleen een aantal wegen in beeld, waaronder de Amersfoorderweg tussen Zwolle en Amersfoort. Dit is de eerste kaart waarop deze weg een eigen "naambordje" heeft gekregen¹⁾.

In 1741 werd door Jacob Keizer de kaart van 't Kwartier de Veluwe uitgebracht. Deze kaart vermeldt nu ook de verdeling in schoutambten op de Veluwe.

Op drie van de vier kaarten staat onder andere de weg Zwolle via Hattem richting Vierhouten en Amersfoort vermeldt, de weg die over de Woldberg voerde. En op de kaarten van Nicolaas Geelkercken en Jacob Keizer is de weg Heerde - Elburg vermeld. Het Heerderdal lag voor de komst van Herman Willem Daendels, de eerste eigenaar van landgoed De Dellen, dus op een kruising van twee wegen.

De Amersfoorderweg of Oude Zwolscheweg

Vóór het ontstaan van het Hanzeverbond, een samenwerkingsverband tussen Duitse handelaren in de 12^e eeuw, bestonden er al handelsroutes tussen Overijssel (Kampen, Zwolle, Deventer) en Utrecht. De stad Amersfoort ontstond langs deze route bij een doorwaadbare plaats in de Eem. Voor de verbinding tussen Zwolle en Amersfoort gebruikte men een route over de noordwestrand van de Veluwe, die tussen Hattem en 't Soerel langs de flank van de Woldberg loopt. Deze Amersfoorderweg kan als een voorloper van de huidige A28 worden beschouwd.

De Veluwe stond bekend als een gevaarlijk gebied. Wegen liepen daarom vroeger nooit over de hoogste delen in het landschap waar men sneller gezien werd. Dit had te maken met de veiligheid van de reizigers en lading. Men liep de kans om beroofd te worden door struikrovers, plunderende soldaten of ander gespuis.

Deze Amersfoorderweg is nog altijd op diverse plaatsen ongeschonden in het terrein aanwezig. Vanaf De Dellen via de voet van de zogenaamde "Eper Tepel", de berg die ook wel "de Knobbel" wordt genoemd, richting 't Soerel vindt men de oude karrensporen makkelijk terug. Parallel aan deze weg ontstond later de Hessenweg.

De ontstaanstijd van deze verbindingen heeft te maken met de periode waarin de steden ontstonden en de onderlinge handel tussen de steden op gang kwam. Zwolle bijvoorbeeld dateert uit de periode voor 1040, Hattem bestond al voor het jaar 900, Elburg is ontstaan voor 800 en Deventer dateert uit de jaren voor 850.

De Amersfoorderweg

Twée routes Deventer-Elburg

Een aantal Nederlandse steden sloot zich in de 14e eeuw aan bij de zogenaamde Duitse Hanze. In regio Epe-Heerde waren dat de steden Deventer, Zwolle, Hattem en Elburg. Elburg was voor de Noordoost-Veluwe belangrijk als een aan de Zuiderzee gelegen havenstad en was in die tijd de tweede Hanzestad van Gelderland. Zwolle, Hattem en Deventer maakten voor de aanvoer van handelswaar natuurlijk gebruik van de rivier de IJssel. Over land waren deze steden eveneens onderling met elkaar verbonden.

Over de Noordoost-Veluwe liep een handelsweg van Deventer naar Elburg. Deze weg voerde via Apeldoorn, Niersen, Gortel en 't Soerel naar Elburg. Tussen Apeldoorn en Gortel heeft dit traject nog steeds de naam Elburgerweg. Een andere route welke van Deventer naar Elburg voerde wordt gevormd door de weg van Deventer via Olst naar Fortmond, waar een doorwaadbare plaats in de IJssel aanwezig was, ook wel de Kozakkenkrib genoemd. De weg liep via Veessen naar Heerde, waar hij verder ging, en nog steeds verder gaat, als Elburgerweg. Bij De Dellen kruiste deze weg de Amersfoorderweg. De weg voerde daarna over de Woldberg naar Elburg. Deze weg was echter tussen Veessen en Heerde, daar waar de Grift, de Nieuwe Wetering, de Oude Wetering en de Leygraaf stroomden, minder goed begaanbaar. Deze Elburgerwegen worden ook wel Hanzewegen genoemd omdat deze wegen de Hanzesteden Deventer en Elburg met elkaar verbond²).

Ter hoogte van landgoed De Dellen liggen naast de Elburgerweg nog altijd restanten van de vroegere karrensporen.

Hessenwegen

Vanaf de 15e eeuw vervoerden Duitse kooplieden uit Hessen hun waren naar Antwerpen. In de tachtigjarige oorlog (1568-1648) werd, voor zover de oorlogsomstandigheden dit toelieten, de handel verplaatst naar

Amsterdam, Emden, Bremen en Hamburg.

Eén van de routes vanuit Duitsland naar Amsterdam liep op het huidige Nederlandse grondgebied via Venebrugge, Hardenberg, Ommen, Oudleusen, Dalfsen, Zwolle, Hattem via het huidige landgoed De Dellen en de weg werd vervolgd over 't Soerel, Vierhouten, Elspeet, Staverden, Garderen, Voorthuizen, Terschuur en Hoevelaken naar Amersfoort. Deze Hessenweg liep ter hoogte van De Dellen parallel met de Amersfoorderweg. De afstand Hattem-Amersfoort bedroeg via deze route ongeveer 68 kilometer.

Kenmerkend voor een Hessenweg is dat die vrijwel nooit door grotere dorpen of nederzettingen loopt, maar deze op enige afstand passeert³). De zware hessenkarren zouden anders teveel schade aanrichten aan de toen nog onverharde dorpswegen. Ook voorkwam men vertraging door de dorpen links te laten liggen. Soms werden echter wel plaatsen in de Hessenwegroute opgenomen zoals bijvoorbeeld Amersfoort. Als vanzelfsprekend liep de route hier langs vanwege de aanwezigheid van een doorwaadbare plaats in de rivier de Eem.

De hessenkarren waren forse wagens, met een huif overdekt en bespannen met drie tot vijf paarden.

Hessenwagen

Spoorbreedte van de wagens

Voor het behoud van een bestaand spoor was het erg belangrijk dat alleen voertuigen met dezelfde breedte dit spoor gebruikten. In 1588 voerde het gewest Holland daarom het zogenaamde Hollands spoor in. Men besloot toen tot invoering van een spoor met een asbreedte van ongeveer 130 cm. In 1598 werd besloten het Hollands spoor ook voor Gelderland in te voeren.

In tegenstelling tot het "Hollands spoor" kenden de Duitse hessenkarren een grotere spoorbreedte van ongeveer 175 cm⁴). Duitse kooplieden moesten dus een ander tracé gaan gebruiken. Zij konden dan met hun bredere wagens en karren de Gelderse karrensporen niet meer vernielen. Zo werden kooplieden uit Duitsland gedwongen om een apart breedspoor te gebruiken naast de Amersfoorderweg. Naar aanleiding hiervan ontstond uiteindelijk de Hessenweg op de Woldberg.

Tolgelden

De transporteurs moesten tol betalen voor het gebruik van deze onverharde wegen.

Om een indruk te krijgen van de gebruikers van een Hessenweg geeft een tarieflijst van het weggeld uit het begin van de 18^e eeuw van het stadje Hattem een goed beeld. De breedsporige Hessenkarren werden twee maal zo hoog belast als de overige weggebruikers. Ieder paard voor een wagen werd belast met een halve stuiver en voor ieder paard voor een Hessenwagen moest een stuiver worden betaald!

Oversicht van het wechgelt der stad Hattem

1. *Ijeder peerd voor een wagen, karre, chaise of ander vaertuijgh gespannen sal betalen een halve stuiver.*
2. *Alle peerden voor Hessenwagens of die met andere Hessenvracht of coopmanschap beladen sullen*

betalen ijeder eene stuiver.

3. *een peerd of vullen sal betaelen ijeder eenen halven stuiver*
4. *een rijpeerd met een sadel nihil*
5. *iemand met een wagen, chaise, karre off ander vaertuijgh off peerden op eenen dag des stad heen en weder passerende sal met eenmael ordinaer wechgeld kunnen voldoen*
6. *een osse off ander rund beest, vercken, schaaap sullen betaelen ijeder een oortien.*
7. *Alle zwollse wagens, chaisen, karren, off ander vaertuijgh met passagieers bevracht sullen van dit wechgelt vrij en exempt sijn gelijck mede vrij sullen sijn alle militaire officieren haere koetsen, wagens, karren off sael peerden .uijt haer gaarnisoen komende off daar na toe gaende, item alle princen, vorsten, ambassadeurs en diergelijcke*
8. *Doch indien het quame te gebeuren dat iemand in deze ordonnantie niet vrij verclaerd, tot philipendie deses wechgelts buijten dese stad om off door andere wegen om dito wechgelt te frauderen quamen te passeren, en de van den pachter achterhaelt werdende, sal aan den pachter verschuld sijn een dubbel wechgelt te betaelen, en de daer en boven verbeuren eenen goud gulden ten profijte van de stadt.*

Wegonderhoud

De gebruikers van een karrenspoor volgden dit spoor tot het moment dat het punt van onbegaanbaarheid bereikt werd. In en nabij de dorpen werden de wegen natuurlijk wel onderhouden, maar de lange trajecten tussen de steden en dorpen kenden nauwelijks enige vorm van onderhoud. Men beschikte in die tijd nog niet over een wegenschaaf om kuilen en te diepe sporen te egaliseren. Daarom ging men na verloop van tijd gewoon naast het oude spoor rijden en zo werd er een nieuw spoor

gevormd. Het versporen vond ter hoogte van De Dellen vijf keer plaats. De nu nog zichtbare sporen, die als geulen door het terrein lopen, zijn smaller dan de oorspronkelijke spoorbreedte. Dit is veroorzaakt, nadat de weg niet meer in gebruik was, door het afkalven van de randen van de sporen. Vandaar dat deze "spoorrestanten" nu smaller zijn dan de oorspronkelijk spoorbreedte van de wagens van weleer. Ter hoogte van De Dellen zijn de karrensporen goed waar te nemen. Buiten het huidige tracé van de Nieuwe Hessenweg vinden we op de heide en door een aantal bospercelen nog de restanten van vijf evenwijdig aan elkaar lopende geulen van de Amersfoorderweg. Deze relictten worden ook wel "bundels van karrensporen" genoemd, die vooral op de heidevelden vaak goed te herkennen zijn omdat er geen heide maar gras in groeit. De karrensporen zijn nu vaak, afhankelijk van het seizoen, als groene of bruingele lijnen over de heide zichtbaar. Soms zijn de sporen vrij ondiep, maar er zijn ook sporen van 80 centimeter diepte.

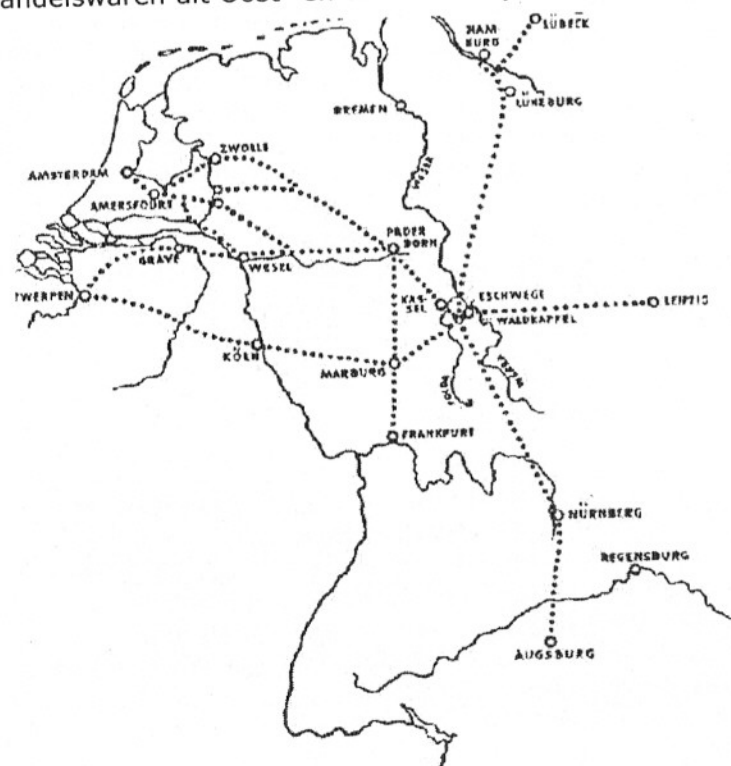
Vrachtvervoer

De transporten van Duitsland naar Amersfoort liepen doorgaans via Zwolle, Doesburg, Deventer of Arnhem. Vanaf Amersfoort ging het transport meestal per schip verder naar Amsterdam. Alleen in de winter kon men bij vorst, wanneer de wegen hard waren en het water bevroren was, met de Hessenwagens doorrijden naar Amsterdam.

De reisroute over Zwolle gold als de veiligste en de gemakkelijkste en genoot de voorkeur. De voerlieden reden meestal uit veiligheidsoverwegingen vanaf Amersfoort in konvooien terug naar Duitsland⁵).

Over de Hessenwegen werd een grote verscheidenheid aan goederen vervoerd. Uit Duitsland brachten de Hessische vrachtrijders wijnen, geschut en kogels vanuit Keulen en Frankfurt, vloerstenen en leien uit Keulen, lijnzaad, lint, garens en borstels uit Dusseldorf, glaswerk

uit Heilbronn en Hanau, kramerijen uit Neurenberg, garens uit Hamburg, blikwaren uit Leipzig, spiegelglas en ruiten voor koetsen uit Berlijn en Hongaars koper en kwikzilver uit Wenen. Als retourvracht naar Duitsland gingen specerijen, kruiden, verfwaren, koffie, thee, haring, stokvis en vele andere artikelen, waaronder handelswaren uit Oost- en West-Indië⁶).

Hessenwegen

Pleisterplaatsen

Pleisterplaatsen waren onmisbaar voor het verkeer met paard en wagen. Ze boden veiligheid, voeding en nachtrust voor mens en dier. Vooral de paarden hadden

het op de slechte wegen zwaar te verduren. Van hun conditie was de voerman afhankelijk. De grens van hun uithoudingsvermogen moet de onderlinge ligging van de herbergen langs de reisroutes hebben meebepaald. De afgelegde afstand per dag varieerde van ongeveer 20 tot 35 km, afhankelijk van het gewicht van de lading, het aantal voorgespannen paarden en de toestand van wagen en weg⁷). Om diefstal te voorkomen beschikten de herbergen vaak over een grote schuur waar men de wagens, inclusief kostbare lading, voor de overnachting kon onderbrengen⁸). Op weg van Amersfoort naar Zwolle had de reiziger keuze uit onder andere pleisterplaatsen als herberg "De Doornhaag" bij Hoevelaken, "De Vergulde Wagen" in Voorthuizen, "De Zwarte Boer" in Leuvenum, "Het Soerel" tussen Epe en Nunspeet en herberg "De Wildeman" direct ten noorden van Hattem gelegen bij het Katerveer. Ook in het verleden boden herbergen ruimschoots werkgelegenheid in de horecasector!

Herberg De Dellen

Herberg De Dellen is waarschijnlijk door de eerste eigenaar van het Heerderdal, te weten Herman Willem Daendels, gebouwd in of vrij kort na 1803. In de regionale archieven in Hattem, Heerde, Epe en in het Gelders Archief te Arnhem zijn geen stukken gevonden die wijzen op een vroegere datering van deze herberg. Bekend is dat ter hoogte van Hattem, op de hoek van de Hilsdijk en de Hessenweg, een herberg gelegen was met de naam "Zwijnenberg". Maar ook in herberg "De Wildeman", even ten noorden van Hattem vlakbij het Katerveer, konden men en paard terecht voor een maaltijd en een overnachting. Verder is bekend dat langs de Hessenweg ter hoogte van 't Soerel, tussen Epe en Nunspeet, al sinds 1418 een herberg gelegen was⁹). Gezien de afstand Hattem-'t Soerel, ongeveer 20 kilometer, is het daarom ook niet waarschijnlijk dat er langs dit traject van de Hessenweg, tussen Hattem en 't

Soerel, nog een derde herberg gelegen was. De afstand die men met paard en wagen in die tijd kon afleggen bedroeg immers 20 tot 35 kilometer per dag. Na een halte in Hattem was 't Soerel dus een logische volgende halteplaats op weg naar Amersfoort.

Ook de afstand Heerde-Elburg, te weten 20 kilometer, kon gemakkelijk in één dag worden afgelegd.

Op de verpondingenkaart uit 1811, een kaart die voor de belastingregistratie werd gebruikt, is de herberg op De Dellen samen met de acht arbeiderswoningen van Daendels voor het eerst in kaart gebracht. De arbeiderswoning was 32 meter lang en 7 meter breed (224 m²). Per arbeider(sgezin) beschikte men dus slechts over ongeveer 28 vierkante meter.

Herberg De Dellen

De herberg was veel ruimer. Dit huis was 28 meter lang en 14 meter breed (392 m²)

Tenslotte stond er nog een schuur van 7 bij 22 meter die waarschijnlijk werd gebruikt voor het stallen van wagens en paarden tijdens de overnachting van de voerlieden. Deze stalling was vrij lang en lag als het ware in de as van de Hessenweg. Men kon zo makkelijk met paard en wagen

de schuur inrijden en zonder te keren de schuur weer verlaten.

Ook het kaartblad uit 1811 van Maximiliaan Jacob de Man, de maker van een topografisch militaire kaart van de Veluwe en de Veluwezoom, geeft hetzelfde beeld van de aanwezige bebouwing. Op deze kaart staat de herberg voor het eerst als "Posthuis" vermeldt. De eerste herbergier was Jan Andries Helt. Naast herbergier was hij ook bouwmeester. De herberg leverde een bijverdienste op en hij fungeerde als rentmeester van het landbouwbedrijf van Herman Willem Daendels.

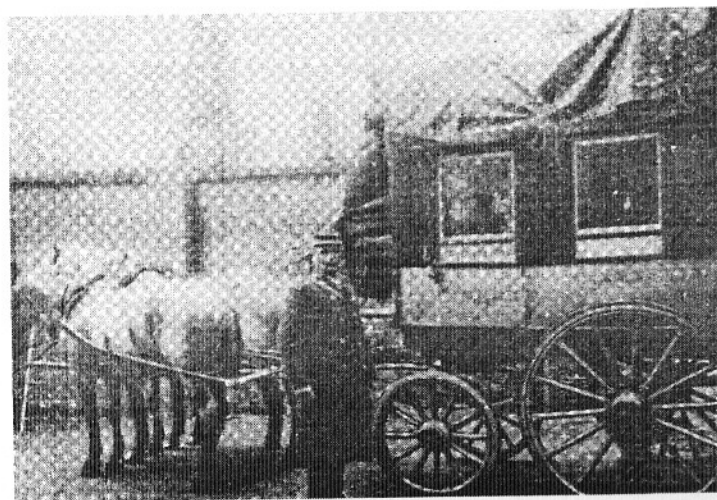
Een gedeelte van het tracé van de Hessenweg op De Dellen heeft kort na 1803 wat extra glans gekregen. De weg is hier, ter hoogte van de Herberg, aan beide zijden voorzien van een wal. Binnen deze wallen werd de reiziger als vanzelfsprekend naar de Herberg geleid. De koetsier had niet de neiging om op dit weggedeelte te gaan versporen. Het verlaten karrenspoor van de Amersfoorderweg werd sedert de bouw van de herberg/posthuis onderbroken door één van de akkers direct ten zuiden van deze voormalige pleisterplaats.

Posthuizen

De herbergen langs de Amersfoorderweg en de Hessenweg zijn ook in gebruik geweest als posthuis. De weg Amersfoort-Zwolle is behalve voor vrachtvervoer ook gebruikt voor het vervoer van post. In 1580 blijkt er al een postdienst tussen Hamburg en Amsterdam te zijn¹⁰). Deze postverbinding was waarschijnlijk een overblijfsel uit de middeleeuwen en werd de "Hamburgerrit" genoemd. De oudste postroute tussen Amsterdam en Hamburg ging over de Zuiderzee via Friesland en duurde 6 à 7 dagen. In 1634 werd door gebruik van een route over land door de postiljons uit Amsterdam de reistijd tot twee en een halve dag beperkt. De Hamburger bodes bleven aanvankelijk gebruik maken van de route via de Zuiderzee. Daarbij

speelden niet alleen de hogere kosten van de route over land een rol maar ook het gevaar om legertroepen tegen het lijf te lopen: "*daer loopen troupen van de keyzersche, spaensche, sweedsche, hessische, staetsche ende hanevederen*"¹¹).

In 1656 word voor het eerst gesproken van een postroute van Den Haag via Alphen over de Veluwe naar Leeuwarden. Deze route werd tweemaal per week gereden en nam in 1726 drie en een halve dag in beslag. In 1751 werd dit teruggebracht tot zesenvijftig uur, dus twee en een halve dag¹²). Komende van Amersfoort reed men over de Veluwe via Nijkerk, Putten en 't Soerel over de heide naar Hattem en Katerveer.

Diligence

Vanwege de moeilijk herkenbare route over de heide, die in die tijd 's nachts gepasseerd werd, werden er in 1753 ter markering palen, met een lengte van 3,6 meter boven de grond, voorzien van witte koppen en richtingaanwijzers geplaatst tussen Het Soerel en Hattem. In 1776 stonden er in totaal 14 routepalen tussen 't Soerel en Hattem op een onderlinge afstand van circa anderhalve kilometer¹³). In 1810 werd op initiatief van koning Lodewijk Napoleon

de Koninklijke Nederlandsche Paardenposterij ingesteld. De postroute tussen Amersfoort en Zwolle, daterend uit 1751, werd nog steeds gebruikt. In het begin van de 19^e eeuw werd de post door middel van postwagendiensten vervoerd. Dit waren koetsen voor personen en goederenvervoer die een vaste lijndienst tussen bepaalde plaatsen onderhielden. De paarden die de koets trokken moesten regelmatig worden verwisseld. Dit gebeurde bij een poststation of posthuis.

F. Leijden geeft in zijn artikel "Een kaart der postroutes van het voormalig Koninkrijk Holland in 1810" de volgende beschrijving van dit traject met de bij de kaart vermelde reistijden: "van Amersfoort over Doornheg, Nijkerk en Putten naar Leuvenum: 3¼ uur; van Leuvenum over Vierhouten, Hattem en het Katerveer naar Zwolle: 3 ½ uur". Het postvervoer ging dus aanmerkelijk sneller dan het overige vrachtvervoer.

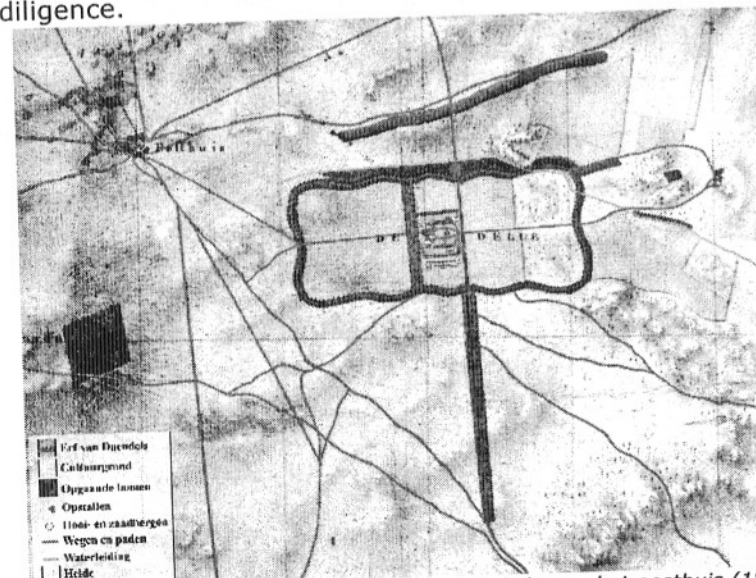
Posthuis De Dellen

De herberg op De Dellen fungeerde vanaf 1810 nu ook als Posthuis langs de Koninklijke postroute over de Noord Veluwe. De post bestemd voor de lokale omgeving werd van hieruit waarschijnlijk opgehaald door de bewoners van Epe of Heerde. De herbergier had verder met de postverzending geen bemoeienis. Het waren de postmeesters in de grotere steden die de postritten beheerden en de bodelopers in dienst hadden. In Zwolle werd in 1669 de eerste postmeester aangesteld die veel invloed had op het traject Utrecht-Zwolle. Deze functionarissen hadden een hoge maatschappelijke status. In 1823 stond het Posthuis De Dellen nog vermeld op de kaart van de "Koninklijke en Groote Wegen of Heerbanen". In datzelfde jaar werd het eerste post-distributiekantoor gevestigd in Epe. Van hieruit werd de verdere distributie van de brieven verzorgd. In die tijd werd het postvervoer naar Epe en Heerde vanuit Apeldoorn geregeld met behulp van een bodeloop naar

Heerde¹⁴).

Vanaf 1830 is de postroute over de Hessenweg verplaatst naar de in dat jaar geopende Zuiderzeestraatweg. Er kwamen door de ingebruikneming van de Zuiderzeestraatweg stilaan minder reizigers langs herberg De Dellen en de inkomsten liepen mede daardoor verder achteruit. Hiermee wordt het vertrek van herbergier Dries van Dragt naar Oldebroek in 1833 verklaard. Van Dragt kon op De Dellen als herbergier geen goed inkomen meer verdienen en vestigde zich in Oldebroek als herbergier.

Uiteindelijk werd de Koninklijke Nederlandsche Paardenposterij in 1854 opgeheven. De lange afstandstrajecten werden per boot en later per spoor overbrugd. Alleen bij het lokale postvervoer werd nog gebruik gemaakt van de diligence.

Het landbouwbedrijf van H.W. Daendels en linksboven het posthuis (1811)

Verval van de herberg/posthuis De Dellen

Uit de kadastrale kaart van 1832 blijkt dat de herberg voor wat betreft de afmetingen niet meer gelijk is aan het

huis dat op de verpondingenkaart uit 1811 is te zien. Volgens het kadaster zijn er naast de herberg nu de twee schuren in gebruik. Deze drie opstallen liggen in 1832 nog wel op dezelfde plaats van de herberg, arbeiderswoning en schuur in zoals 1811, maar de herberg is inmiddels een stuk kleiner en de arbeiderswoning uit 1811 is niet meer als zodanig in gebruik en wordt nu als schuur genoemd.

Veertien jaar later is de herberg uiteindelijk in verval geraakt. In 1846 schrijft A.W. Engelen het volgende over De Dellen en de Herberg naar aanleiding van de in 1830 geopende Zuiderzeestraatweg:

"de half afgebroken herberg, tot welke wij thans genaderd zijn, die vroeger als posthuis vrij druk bezocht werd, is hierdoor mede tot een schier geheel verlaten kroeg vernederd, waar slechts zeldzaam een reiziger binnentreedt, om het verkwikkelijkste, dat zij kan aanbieden, een dronk allervoortreffelijkst water, te genieten. Intusschen leveren nog steeds het vrij welig tierende houtgewas en eenige akkers, met rogge of aardappelen bezet, te midden dezer woestenij, aan den vermoeiden blik een aangename verpoozing op"¹⁵.

De herberg is dus niet meer in gebruik, maar op de akkers worden nog wel gewassen verbouwd. Waarschijnlijk is een gedeelte van de herberg nog wel als boerderij in gebruik.

Nieuwe wegen voor vervoer

In het begin van de 19^e eeuw was het Hessenverkeer nog maar een fractie van wat het geweest was. Mede door de bestrating van de Zuiderzeestraatweg in de periode 1827 tot 1830 werd de Hessenweg over De Dellen van minder belang. Men kon vanaf die tijd veel comfortabeler reizen over deze verharde weg van het Katerveer bij Zwolle naar Amersfoort.

Het enige voordeel van het reizen over de Hessenweg na 1830 lag in het feit dat men voor deze route geen tolgelden meer hoefde te betalen. Langs de beklinkerde en begrinte wegen stonden op regelmatige afstanden

tolhuizen waar deze wegenbelasting in rekening werd gebracht om het onderhoud aan de weg te kunnen financieren. De Zuiderzeestraatweg kende in totaal veertien tolhuizen¹⁶).

Een andere ontwikkeling die het transport van goederen over zandwegen sterk deed teruglopen werd gevormd door de aanleg van waterwegen. In 1829 werd tussen Apeldoorn en Hattem de aanleg van het Apeldoorns kanaal voltooid. Het transport van goederen over water was veel goedkoper dan transport over (onverharde) wegen. Een vergelijking aan het begin van de 19^e eeuw van de transportkosten uitgedrukt in centen per ton per kilometer (exclusief tol) maakt het duidelijk.

Over een nieuw kanaal	1,2 - 4,0
Over een bestaande waterweg	1,0 - 5,0
Over een straatweg	13,0 - 20,0
Over een onverharde weg	28,0 - 35,0

Na de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Zwolle in 1863 en de spoorlijn Apeldoorn-Hattem in 1887, verdween het lange-afstand vracht- en diligenceverkeer voorgoed van de onverharde wegen.

Stoomtrein

Wederopbouw van de herberg

In de periode 1851 tot 1870 heeft C.H.D. Buys Ballot, die toen eigenaar was van landgoed De Dellen, de "half afgebroken herberg" van Daendels definitief vervangen door een veel kleinere boerderij annex herberg. De lindebomen en inlandse eiken, die de plaats van de voormalige herberg duidelijk markeren, heeft Buys Ballot er omstreeks 1870 laten planten.

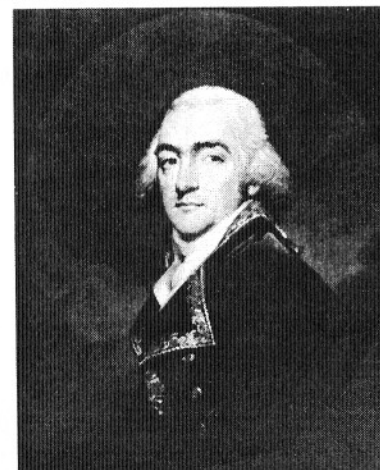
In de periode 1871 tot 1894 telde deze boerderij/herberg ongeveer 4,5 hectare bouwland. De twee andere boerderijen op landgoed De Dellen, boerderij Lommerlust en Elisabeth's Hoeve, telden respectievelijk 6 hectare en 4 hectare cultuurgrond.

De Elisabeth's Hoeve

In 1900 werd bij het kadaster de sloop van een schuur en een gedeelte van de herberg geregistreerd. Er restte uiteindelijk nog een huis van 15 meter lang en 8 meter breed. Er was nu nog maar éénderde gedeelte over van het oorspronkelijke Posthuis van Daendels. Deze laatstgenoemde afmetingen corresponderen met de foto van de herberg in het begin van de 19e eeuw.

De boerderij/herberg van Buys Ballot had in de periode 1875 tot 1929 vooral een lokale functie. Met name de militairen uit het vlakbij gelegen Kamp Oldebroek kwamen met grote regelmaat wat eten en drinken. Tussen 1900 en 1932 kreeg de herberg meer en meer een toeristische functie. Grote groepen scholieren hebben bij de Herberg in tenten gebivakkeerd en op zon- en feestdagen werd deze uitspanning door vele honderden mensen uit de regio Zwolle, Kampen, Hattem, Heerde en Epe bezocht. Uiteindelijk werd de herberg in 1932 vanwege de uitbreiding van het Artillerie Schietkamp afgebroken.

Herman Willem Daendels

Tot slot

Herman Willem Daendels heeft zich in 1803 min of meer "in the middle of nowhere" gevestigd. Bij de aanvang van de ontginning van het Heerderdal was er nog geen sprake van een bestaande herberg langs de Hessenweg. De belangrijkste verbinding met de buitenwereld werd gevormd door deze Hessenweg richting Hattem en Amersfoort. Ook de weg van Elburg naar Heerde kruiste de Hessenweg ter hoogte van De Dellen. Nadat Daendels

op deze viersprong een herberg annex posthuis had laten bouwen veranderde De Dellen pas echt in een kruispunt van wegen. Of beter gezegd in een heuse rotonde! In 1811 stond de herberg in het middelpunt van een "tiensprong" van wegen! Vanaf deze kruising kon men onder andere reizen richting Tongeren, Amersfoort (twee wegen), Elburg, Oldebroek, Hattem (twee wegen), Heerde, Epe en natuurlijk naar het nabij gelegen Erf van Daendels van de landheer zelf. Vanaf dit laatste punt ging de weg verder richting Kolthoorn, even ten noordwesten van Heerde gelegen.

Bronnen:

- ¹ Baarle, van, *Handel en wandel op de Noord Veluwe*, 63
- ² Leyden, *Oude wegen op de Veluwe*, 110, 121 en 122
- ³ Leyden, *Oude wegen op de Veluwe*, 102
- ⁴ Pieko, *De passage der Hessencarren*, 129
- ⁵ Pieko, *De passage der Hessencarren*, 137
- ⁶ Pieko, *De passage der Hessencarren*, 123
- ⁷ Pieko, *De passage der Hessencarren*, 129
- ⁸ Pieko, *De passage der Hessencarren*, 134
- ⁹ Heerde, van, *Onder de clockenslagh van Nunspeet*, 249
- ¹⁰ Overvoorde, *Geschiedenis van het Postwezen in Nederland voor 1795*, 181
- ¹¹ Overvoorde, *Geschiedenis van het Postwezen in Nederland voor 1795*, 181
- ¹² Overvoorde, *Geschiedenis van het Postwezen in Nederland voor 1795*, 183
- ¹³ Overvoorde, *Geschiedenis van het Postwezen in Nederland voor 1795*, 184
- ¹⁴ Kreffer, *Tongeren ontstaan en groei van een landgoed*, 104
- ¹⁵ Engelen, *Wandelingen door Gelderland*, 21
- ¹⁶ *Tijdschrift voor vaderlandse (streek)geschiedenis*, nummer 4/5 oktober 1993, 15

Gerard Bilders te Vaassen

Vaassen bij Apeldoorn 4 September 1864.

HOOGGEACHTE HEER!

Sedert eenigen tijd heb ik Amsterdam achter den rug en verheug mij in het buitenleven met tamelijk slecht weêr. Mijne vroegere plannen om naar Eemnes of naar Leuvenum bij Harderwijk te gaan zijn in duigen gevallen, het laatste voornamelijk, omdat ik de reeds vrij lange avonden vreesde, die ik pratende met niemand anders dan met een ouden boer zou moeten doorbrengen. Met Vaassen is het iets anders. Ik wist, dat ik aldaar eenige vrienden en collega's zou aantreffen, onder anderen Kruseman van Elten, de Haas, Everdingen, enz. hetgeen het hier voor mij veel gezelliger maakt. Maar met het weder ziet het er bedroefd uit. Veel kou, veel regen en daardoor veel vocht maken het buiten zitten voor mij tot iets, waarmede ik zeer voorzigtig moet zijn: de warme tijd is voorbij.

U wenscht, dat ik u iets van de opening van het Paleis voor Volksvlijt zal vertellen. Nu ben ik nooit bij feestelijke openingen tegenwoordig geweest, maar, als ze allen zijn gelijk deze, dan vind ik het zeer unerfreuliche feestelijkheden. De groote zaal maakte wel een mooijen indruk en was aardig met de vlaggen van alle natiën en een troon voor prins Frederik opgesierd, maar van de toespraken van den prins en de andere heeren heb ik geen woord verstaan en niemand, geloof ik, met mij, behalve de sprekers onderling, zoodat dit gedeelte van het programma een vervelend gedeelte er van uitmaakte. Wat nu de muziek aangaat, uitmuntende composities van groote meesters, daarover kan ik niet oordeelen; alleen weet ik, dat ze op mij al heel weinig indruk heeft gemaakt. Ik verbeeldde mij, dat er alle kracht en eenheid aan ontbrak. Het galmde, het echode, de toon werd vernietigd en verloor zich in den koepel en de zijvleugels van het gebouw; somtijds scheen mij alles een warboel, niet veel beter dan eene soort van geraas. Ik was blijde, toen Mendelssohns Lobgesang ten einde spoedde. Van de schilderijen heb ik, wegens de menigte menschen op dien morgen, niets gezien en ook weinig of niets van de andere tentoongestelde voorwerpen. Het schijnt mij toe, dat de gansche zaak zal nederkomen op een groot gebouw, dat veel geld kost, weinig rendeert en waarin nooit veel bijzonders te zien of te doen zal wezen.

De zaak met mijne groote schilderij te Berlijn is mislukt, zoodat al mijn wachten en tobben vruchteloos is geweest; ik was door die tijding zeer uit het veld geslagen. Maar Vaassen is een heerlijk land. Wat een eikenhout! Ik heb het nergens zoo gezien. En welk een regt grootsch kasteel is die Kannenburgh! Doch ik moet eindigen.

http://www.dbnl.org/tekst/bild004brie01/bild004brie01_012.htm

Gesignaleerd

Gerrit Kouwenhoven

Een oase in het Heerderdal.

De geschiedenis van landgoed De Dellen 1803 - 2003 door Lodewijk Rondeboom en uitgegeven door de IJsselacademie. ISBN 90 - 6697 - 155 - x.

Dit boek is verschenen ter gelegenheid van een tweevoudig jubileum. De Dellen als landgoed bestaat 200 jaar en het Geldersch Landschap 75 jaar, sterker nog, De Dellen was de eerste aankoop van het Geldersch Landschap! Het boek is fraai geïllustreerd en bevat mooi kaartmateriaal. Er is wel iets raars met het boek. Een boeiend verhaal over een klein kind breekt af op het meest spannende moment (blz. 85) en de rest van de tekst is nergens te vinden. Interessant is, dat de schrijver aan geeft dat de Hessenweg tegelijkertijd parallel een evenknie kende in de vorm van de Amersfoorder weg. Eigenlijk gewoon logisch. Het boek nodigt uit om weer eens in De Dellen te gaan wandelen en nu veel beter geïnformeerd zijnde, wat men ziet beter te begrijpen.

Veluwse Geslachten, jaargang 28, nr. 5, 2003.

Dit blad bevat een aanvulling op de kwartierstaat De Jonge. Het gaat dan om de voorouders van Berend Koopman, geboren Oldebroek in 1842. Zijn moeder was een Langenberg, een grootmoeder was een Van Dijk. Andere namen: Foks, Van Olst, Muis, Buitenkamp, Stijf. Veel voorouders kwamen uit Heerde, Wapenveld, Hattem en Hattemerbroek

De Panne, historisch blad van Kampen, jaargang 28 nummer 3, december 2003.

Hierin een interessant artikel van gemeentearchivaris Dicky Haze over onrust in de stadsbesturen van Kampen en Zwolle in de achttiende eeuw en de gedichten die dat

In die tijd opleverde.

Arent thoe Boecop nummer 74

Het blad is geheel gewijd aan de bibliotheken in Elburg.

Vittepraetje van de oudheidkundige vereniging van Harderwijk jaargang 7, nr. 4, december 2003

Het blad bevat artikelen over: verbeteringen aan bebouwen in de binnenstad, architect Van Lonkhuyzen, muntslag, genealogieën Hulsink en Huberts.

Vittepraetje, kwartaalblad van Herderewich, jaargang 8, nr 1, maart 2004.

Hierin o.a. een kort artikel over hoe ook bepaalde geuren tot de historie gaan behoren, zoals in Harderwijk de geur van de palingrokers en van de verdwijnende California soepfabriek. Ook al weer de dertiende aflevering van Muntslag in Harderwijk. Voor muntliefhebbers vast wel interessant.

Westerheem, tijdschrift voor de Nederlandse archeologie, jaargang 52, nummer 6, december 2003

Dit nummer gaat opnieuw in op de rol van de amateur-archeologen na het verdrag van Malta, dit keer met name in Zevenaar. Verder een artikel over aardewerk uit de Bronstijd in Voorburg en een reactie op het eeuwige conflict tussen professionele archeologen en coinhunters met metaaldetectoren.

Gens Nostra jaargang 58 nr. 12, december 2003.

De rode loop (dysenterie) van 1783 en het begraafboek van Elst. Een genealogie Cordia. Een leuke puzzel over een veronderstelde tweeling waarvan er maar een gedoopt zou zijn. Verder een aantal registraties van familiewapens.

Gens Nostra jaargang 59, nr 2, februari 2004.

Dit blad bevat o.a. een artikel over de familie Sluijter in

Kampen

The coinhunter magazine, jaargang 22, 2003, nr 87

Hierin is o.a. het verslag van het vinden van maar liefst drie flinke muntschatten in één boerderij! Verder een artikel over ringetjes die bij de Kelten als betaalmiddel dienden voordat ze munten leerden kennen.

Computergeneaal jaargang 1 nr. 6, nov-dec 2003

Dit blad kondigt een nieuwe versie van Aldfaer aan (3.2). Verder wordt het programma GP/familie kritisch getest. GensDataPro kan nu informatie van het internet direct in uw stamboom importeren zo men zegt, maar het is niet helemaal helder geworden hoe. Computergeneaal is altijd zeer de moeite waard.

Computergeneaal jaargang 2 nr. 1, januari/februari 2004

Computergeneaal kondigt nieuwe versies aan van Gens Data Pro, Aldfaer, GP/Familie en raadt de windows versie van Hazadata nog even niet aan. Verder conversies naar ProGen en Genealogische webverkenningen.

Ons Erfgoed jaargang 11 nummer 6 november/december 2003

In dit blad start ons Erfgoed een artikelenreeks over de munten van de Republiek der Nederlanden 1580 – 1800. Verder genealogie in Indië. Wapenregistratie bij het CBG is een stuk goedkoper geworden: van 424 naar 250 euro. Verder een aanvulling op de artikelen over de dienstplicht in de Franse Tijd.

Pieter van Wissing. Stokebrand Janus 1787.

Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad. Een dik boek, bijna 600 pagina's, een proefschrift ook, over een tijdschrift uit de patriottentijd. Daendels komt drie keer in de index voor, Hattem 21 maal. Uitgeverij Vantilt. ISBN 90 75697 99 6

L.P. van Putten. Ideaal en werkelijkheid.

Gouverneurs-generaal in dienst van de Staat 1796 – 1945. In deze periode was Hattems Herman Willem Daendels ook gouverneur-generaal in Indië en hij wordt dan ook in dit boek evenals zijn voorgangers en opvolgers kort en niet alt te diepgravend beschreven, alsmede zijn betekenis voor de geschiedenis van onze kolonie. Uitgeverij Ilco-productions Rotterdam 2003. ISBN 90-6734-155-X

G.A. Russer Sporen over de Veluwe.

Amersfoort – Apeldoorn. Uitgave BDU/Boeken ISBN 90-70150 55 7. Dit boek is geschreven door een spoorliefhebber die er alles wat hij wist in kwijt wilde. Dat levert een kolossaal informatiebombardement op, dat voor iemand die hierover wat zoekt in ieder geval veel wetenswaardigheden oplevert. Het is fraai geïllustreerd. Ook mensen die wat zoeken over onze spoorlijn van Hattem naar Apeldoorn vinden er veel van hun gading in en ook nieuw fotomateriaal.

Woordenboek genealogische begrippen

Bij www.ngv.nl onder de rubriek "varia" is te vinden en te downloaden een door A. Dumont samengestelde Verzameling van woorden en begrippen voorkomend in Doop- Trouw- en Begraafboeken en andere Genealogische bronnen. Dit boek bevat 8000 trefwoorden en is 243 bladzijden groot. Voor de goede orde: op het net is het een "gezipt" bestand en moet dus met een unzip-programma worden uitgepakt.

Het Kleine of Oldeneler Veer, een geschiedenis van eeuwen over de IJssel.

W. Coster (red.) Wim Huijsmans, Bertus en Gerrit van der Kolk en Siem van der Weerd schreven "Het Kleine of Oldeneler Veer, een geschiedenis van eeuwen over de IJssel. Uitgegeven door het Historisch Centrum Overijssel

te Zwolle 2004. ISBN 90-72306-32-5. Voor iedere in de historie van Hattem geïnteresseerde, voor leden van het geslacht Van der Kolk, maar ook voor vele anderen, is dit boekje een aanrader om te lezen. Het is een gedegen en mooi boek geworden met veel foto's.

Respons. Mededelingen van het Meertens Instituut. Nummer 6 2003.

Hierin vier artikelen: een over straatnamen, een over nieuwe vormen van religiositeit, een over haloween en een over dialecten en de internetsite van het Meertens Instituut. Vooral dit laatste kan interessant zijn voor de liefhebber.

Heerde Historisch, december 2003, nr. 109.

In dit blad wordt de overleden Ir. B. Cramer herdacht aan de hand van een aantal onderwerpen van de Heerder geschiedenis waar hij in het laatst zich mee bezig hield. Dit is met name een oosters aandoend paviljoen dat in Amsterdam op de Tentoonstelling voor Internationale Koloniale en Uitvoerhandel van 1883 heeft gestaan voor de sigarenfabrikant Boele en naderhand bij de Jacoba Hoeve in Wapenveld in de tuin is herplaatst. Als tweede onderwerp de driewieler van mevrouw Voorbeytel Cannenburg met een motortje ingebouwd in het aangedreven voorwiel. Een ander leuk artikel is de gedichte "verlanglieste" van Jan van Riemsdijk, waarbij veel ondernemers van zijn tijd de revue passeren. De schrijver J.A. de Wit licht alle genoemde ondernemers toe, geïllustreerd met advertenties van die bedrijven. Voorts wordt de kadastrale atlas Heerde/Veessen aangekondigd.

Inhoudsopgave

Een terug- en vooruitblik	1
Mededelingen	2
Reactie van onze lezers.....	4
Herinneringen uit het verleden (5)	7
Beekzicht en Kolthoven.....	9
In en om 'Het Ruwe Veen'	15
Nieuwe landbouwmethode en ijzerwinning langs prehistorische wegen.....	25
De Dellen; van viersprong naar tiensprong.....	35
Gerard Bilders te Vaassen	55
Gesignaleerd	56
Inhoudsopgave	61